

UOT: 811.512.1

QIZILGÜL ABDULLAYEVA*

**«AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ DİLİNİN TARİXİ»NDƏKİ İLKLƏRİN
AKADEMİK TOFIQ HACIYEV ÜNVANI**

XÜLASƏ

Akademik Tofiq Hacıyev türkün etnik təfəkkürünün məhsulu olan «ana» abidəmiz “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun, türkün dilini, mədəniyyətini, etnoqrafiyasını, ekzotik dil mənzərəsini, adət və ənənələrini, zəngin hikmətli deyimlərini dünyaya çatdıran Mahmud Kaşğari irsindən bəhs edərək ən səhifəli mənbələrə müraciət edir, dəqiq faktlara söykənir. Akademikin tədqiqat istiqaməti hansı sahəyə yönəlsə, yönəlsin, bu əsərlərin hamısında milli mənsubiyyət ön plana keçirdi və bu da türkçü alimin milli kimliyini ortaya qoyurdu.

Məqalədə akademik Tofiq İsmayıl oğlu Hacıyevin elmi fəaliyyəti diqqət mərkəzinə gətirilir və onun adı bağlı olan elmi yeniliklərdən bəhs olunur. Türkoloji aləmdə hələ də mübahisə obyektinə olan bir çox dilçilik məsələləri, xüsusən yazı dövrü və onun başlanğıc tarixi, milli dilin yaranması, eləcə də milli dilin yeni mərhələsinin başlanğıcı və s. məqalənin ana xəttini təşkil edir. Elə bu məsələlər fonunda alimin imza atdığı illər müqayisəli şəkildə ardıcılıqla nəzərə çatdırılır. İllər əsasən onun 2012-ci ildə nəşr olunmuş iki hissəli «Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi» adı əsəri əsasında təqdim olunur.

Açar sözlər: Türkologiya, Azərbaycan dili, dövrləşdirmə, struktur forma, funksional məzmun, millət, diferensiasiya.

Giriş: Akademik Tofiq Hacıyev saya gəlməyən məqalələrin, 40-a yaxın kitabın müəllifi idi. Təbii ki, bu kitabların hərəsinin öz ünvanı var idi. Biz onu həmişə müxtəlif ünvanların sahibi olaraq tanıyırdıq. T.Hacıyevi gah türkün etnik təfəkkürünün məhsulu olan «ana» abidəmizin baş qəhrəmanı Dədə Qorqudun, gah türk el-lərini oymaq-oymaq gəzərək türkün dilini, mədəniyyətini, etnoqrafiyasını, ekzotik dil mənzərəsini, adət və ənənələrini, zəngin hikmətli deyimlərini dünyaya çatdıran Mahmud Kaşğarinin, gah insanları haqqa çağıran Nəsiminin, gah Məcnun kimi aşiq və şair olan Füzulunin, gah nadir satirik nitqi ilə həmişə ictimai eyiblərə qarşıuyan edən M.Ə.Sabirin, gah ezop dili ilə türkün dərdini faş edən, onun dərdinə əlac axtaran C.Məmmədquluzadənin, gah da sözlə musiqinin harmoniyasını yaradan Ü.Hacıbəyovun əhatəsində görmüşük. Məhz bu əhatə Tofiq Hacıyevi bütöv bir türk dünyasının, böyük bir xalqın, millətin ağsaqqalı səviyyəsinə qaldırmışdı. O həm də sözün və sözünün ağsaqqalı idi. Çünki mübarizəsini sözlə aparırdı. Sözünün arxasında isə mükəmməl özlü üzərində qurulan bir elm dayanırdı. Odur ki, həmişə meydanı qalib tərkd edirdi. Bir tərəfdən nadir elmi mənbələrə, digər tərəfdən məntiqinin gücünə söykənirdi Tofiq Hacıyev. Məqamında elə bir elmi məntiq

nümayiş etdirirdi ki, bu məntiqin qarşısında anti-cəbhədaşları belə onun debata çağırmaq təklifinin qarşısında susqunluq nümayiş etdirirdilər. Dil onun məhvəri idi. Amma bu dili ünsiyyətə buraxan xalq da var idi. Odur ki, «xalq və dil» paralelləri, «xalqın tarixi və dilin tarixi» müvaziliyi onun sərgilədiyi elmi faktların hamısında yanaşı addımlayırdı. Bu halda xalqın və dilin etnik kökü, etnogenezisi, milli dil və onun yaranma tarixi Tofiq Hacıyevi düşündürməyə bilməzdi. Akademikin tədqiqat istiqaməti hansı sahəyə yönəlsə, yönəlsin, fərqi yoxdur, demokratik əhval-ruhiyyəli bu əsərlərin hamısında milli mənsubiyyət ön plana keçirdi və bu da iliyinə qədər milli olan türkçü alimin milli kimliyini ortaya qoyurdu. Məhz bütün yaradıcılığı boyu onu müşayiət edən bu milli kimlik T.Hacıyevin bir çox elmi illərə imza atması ilə nəticələnirdi.

Bəkir Çobanzadə yazır ki, «dürlü çağlarda insanın yeyəcəyi nasıl dəyişirsə, dilə olan ehtiyacı da öylə dəyişir, dürlənir» (Çobanzadə:2007, s.214). Bax bu ehtiyacın elmi əsaslarla öyrənilməsinə həyata keçirən ən sanballı ilk elə akademik Tofiq Hacıyevin özü oldu. Beləliklə, onun adı ilə bağlı olan illər elmdə bir-birinin ardınca sıralanmağa başladı. Tofiq Hacıyev ədəbi dilin dövrləşdirilməsi ilə bağlı yenidən dilimizin keçmişinə qayıtdı və onun keçdiyi o tarixi yola artıq yeni bir rakusdan baxaraq onu elm aləminə təqdim etdi. Bu təqdimat onun 2012-ci ildə nəşr etdirdiyi 2 hissəli «Azərbaycan

* Bakı Dövlət Universiteti, Filologiya fakültəsi, Türkologiya kafedrası, dosent

ədəbi dilinin tarixi» adlı əsərində daha geniş şəkilə öz yerini aldı. Bu, ədəbi dilimizin keçdiyi tarixi inkişaf yolunu reallıqla cızan yeni bir dövrləşmə idi. Çünki əvvəlki çiyindəşlərinin dövrləşdirilməsində mövcud olan qeyri-obyektivlik burada əz əksini tapmadı. Çünki T.Hacıyevin dövrləşdirilməsində (ümumən hər iki dövrləşdirməsində) tarixilik də var, xronoloji ardıcılıq da var, daxili əlaqə və münasibətlər də var, amma ən önəmlisi dilin struktur forma və funksional məzmun tərəfinə, eləcə də dilin daxili inkişaf qanunauyğunluqlarına söykənəcək də var.

Sonuncu dövrləşdirilməsində də ədəbi dilimizi tarixini iki dövrə böldü. Amma daha yeni və canballı elmi mənbələrə araxalanaraq yazıyaqədərki dövrün eramızdan əvvəllərə getdiyini göstərdi. İlk dəfə olaraq hamıya bəlli etdi ki, «yazıyaqədərki dövr bütövlükdə təşəkkül tapmış Azərbaycan xalq dili tarixinin təxminən e.ə. II əsrdən eramızın VII əsrinə qədərini əhatə edir» (Hacıyev:2012a, s.75). Yazıyaqədərki dövrü tayfa konsolidasiyası dövrü kimi elm aləminə tanıtdı. Türk tayfalarının konsolidasiya tarixinin İrandilli tayfaların konsolidasiya tarixindən çox-çox əvvələ getdiyini mənbələrə köklənərək sübut elədi. Göstərdi ki, İrandilli tayfaların konsolidasiya tarixi e. ə. I minillikdən başlayır və I minilliyin ortalarına qədər gəlirsə, türk tayfalarının konsolidasiya tarixi e.ə. III-II minillikdən başlayıb I minilliyin sonuna qədər davam edir. Bu artıq xalqın yaranması deməkdir. Təbii ki, xalq mövcuddursa, deməli, xalqın ünsiyyətə buraxdığı dil də mövcuddur.

Beləliklə, Tofiq Hacıyev bir daha bütün elm camiasına sübut elədi ki, konsolidasiya tarixi daha müasir olan İrandilli tayfaların gəlib Azərbaycan xalqının, eləcə də Azərbaycan dilinin kökündə dayanması qeyri-mümkündür. Bununla da xalqımızın və dilimizin tarixini müasirləşdirənlərə, xalqımızı və dilimizi mənşə baxımından əcnəbiləşdirənlərə elmi meydan oxudu.

Tofiq Hacıyev Midiyanın bir türk dövləti olmasına da elmi sabitlik gətirdi. Beləliklə, Azərbaycan dili və Azərbaycan xalqının etnik kökü, etnogenezi ilə bağlı gedən fikir mübarizəsində yenə öz sözünü dedi, özü də 1970-ci illərdəki ilə müqayisədə daha kəskin, daha təkmlil və daha mükəmməl dedi. Göz görə-görə xalqımızın və dilimizin tarixini müasirləşdirməyə xidmət edən, əslində isə 70-ci illərdən bəri dediklərinə arxa ola biləcək yeni bir mənbə tapa bilməyənlərə bir daha sübut etdi ki, «azərbaycanlıların etnik kökündə yaradılışından türk

başlanğıcı durur» (Hacıyev:2012a, s. 38). Gürücü mənbələrindən tapılan bun türklər haqqında məlumatla da Tofiq Hacıyev bu antitürk təbliğatçılarının yolunu sipər kimi kəsdi. Bu (// bönj) sözü «qalın» məna tutumunun daşıyıcısıdır (DTS:1969, s. 118). Deməli, bu türklər «qalın türklər» deməkdir. Amma «Dədə Qorqud kitabı»ndan bildiyimiz bir «qalın oğuzlar» da var. Tofiq Hacıyev bun türklərlə qalın oğuzların yaşayış koordinatlarının müqayisəsinə əsasən sübut etdi ki, bun türklər, yəni qalın türklər elə qalın oğuzlardır. Nəzərə alsaq ki, gürcü mənbələrində bu türklər haqqında məlumat e. ə. VI-V əsrlərə gedir, gör onda bu fakt türkün dilini, türk xalqının tarixini nə qədər qədimə aparıb çıxarır. Araşdırmalarında dərinə də dərinə gedib çıxan Tofiq Hacıyev müəyyənləşdirdi ki, Azərbaycan millətinin antropoloji tədqiqi qıpçaq-oğuz yox, məhz oğuz-qıpçaq istiqamətinə getdiyi kimi, dilimizin fonetik, leksik və qrammatik sistemi də qıpçaq-oğuz deyil, məhz oğuz-qıpçağa bağlanır. Nəzərə alaq ki, V.Bartold da, oğuzların ən qədim türk etnosları olduğunu qeyd edir və hətta digər türk etnoslarının müəyyənlişib tarix səhnəsinə çıxmasında oğuzu ulu başlanğıc kimi qəbul edir (Бартольд:1963, s.548-557).

Akademik Tofiq Hacıyev daha bir yeniliyə imza atdı. O sübut elədi ki, dilimizin tarixində oğuzcanın 2 qatı var. O, qədim oğuz qatı ilə bağlı söylədiklərini bir daha şah əsərinin (Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi, 2012) mərkəzində daha əhatəli yerləşdirdi. Mənbələrə, eləcə də Azərbaycan şivə faktlarına müraciət fonunda sübut elədi ki, Azərbaycan türkcəsinin tarixində əslində iki oğuz qatı var. Azərbaycan xalqının tarixini XI, Azərbaycan dilinin tarixini isə asimilyasiya prosesinin nəticəsi olaraq XIII əsrdən başlayanları fakt qarşısında qoydu. O, I oğuz qatının eradan əvvəl başlayıb yeni eranın əvvəllərinə qədər davam etdiyindən danışdı. Qeyd etdi ki, bu zaman kəsiyi dilimizin özülünü təşkil edən fonetik, qrammatik və eləcə də əsas lüğət fondunun təşəkkülünə qədərki dövrü əhatə edirsə, ikinci qat orta əsrləri əhatə edir və bu qat digər oğuz dilləri ilə əlaqələr nəticəsində dilə nüfuz edən dil faktlarına qaynayıb qarışma nəticəsində meydana gəlir. Tofiq Hacıyevə görə, II oğuz qatının özü də iki yerə ayrılır:

«1. Eramızın əvvəllərindən X-XI əsrlərə qədərki müddət. Görünür, «Dədə Qorqud kitabı»nda təsvir olunan oğuzun oğuzla vuruşu məhz bu dövrlərin məhsuludur. 2. XII-XV əsrlər

arası müddət. Bu zaman azərbaycanlıların başqa oğuz dilləri ilə əlaqəsi yalnız ədəbi-yazılı səviyyədə gedib» (Hacıyev:2012a, s. 76). Bunu da fakt olaraq qeyd etdi ki, qədimlik özünü fonetik səviyyədə daha güclü hiss etdirir. Amma sadəcə deməklə qalmadı, həm də onun təsdiqləyicisi rolunda çıxış edə biləcək nümunələr təqdim etdi. Bu qədim faktların içində ş – s (qaş – qas, aşix – asix, şillə – sillə...); ç – ş (çaşqın – şaşqın...); ç – s (çis – sis...); k – ç (kərtmək – çərtmək...); l – ş (bələk – beşik, dəlik – deşik...); c – z (can – zan...);... uyğunluğu xüsusi yer tutur

Bu, Tofiq Hacıyevin sadəcə fonetik hadisələr fonunda sadalamaları deyil. Bunlar dili qədim oğuz qatına aparan səs uyğunluqlarıdır. Bəziləri orta əsrlərdə, yəni ikinci oğuz qatında qeydini tapa bilməyənlərdir ki, onlar dilimizi qədim oğuz qatına doğru istiqamətləndirir. Məsələn, Tofiq Hacıyev qeyd edir ki, l – ş // ş – l; k – ç uyğunluğu M.Kaşğaridə görünür. Deməli, bunlar «e.ə.-in dil faktı olmalıdır» (Hacıyev:2012a, s.78). Bu, Tofiq Hacıyevin dilimizin tarixinin daha qədim qatlara gedişinin sübutu üçün verdiyi mücadilənin yekunu idi, altına imza qoyduğu liklərdən biri idi. Bu məsələdə «Dədə Qorqud kitabı» da ona yardımını əsirgəmir. Abidədəki ic oğuzlar və daş oğuzlar müvafiq olaraq yerli və gəlmə türkləri ifadə edir. İc oğuzlar qədim türklərdir, oturaq türklərdir, bu torpağın yerli sakinləri, əbədi və əzəli sahibləridir. Daş oğuzlar isə gəlmələrdir. Halbuki, Tofiq Hacıyevin anticəbhədaşları «yerli türk» ifadəsini ağızlarına belə almır, amma çox asanlıqla «gəlmə türk» ifadəsini işlədirlər. Allah qəni-qəni rəhmət eləsin Qumilyovlara, Yampolskilərə. Ona görə ki, onlar türk olmaya-olmaya bu çətin mübarizə tarixində Tofiq Hacıyevin fikir arxaşları oldular. Onlar Azərbaycan xalqının və Azərbaycan dilinin tarixinə güzgü tutudular və mənbələrlə bu tarixin çox qədimə gedib çıxdığını və təmiz türk başlanğıcından nəşət etdiyini elmi mühitə təqdim etdilər. Beləliklə, həm güclü güvənci olduğu üçün, həm güclü elmi mənbələri olduğu üçün, həm də güclü məntiqi olduğu üçün Tofiq Hacıyev yazı dövrünü də «Dədə Qorqud»dan başladı və bununla yenə də bir ilkə imza atdı. Tofiq Hacıyev ulu öndər Heydər Əliyevin imzası ilə «Dədə Qorqud kitabı»nın 1300 illik yubileyinin keçirilməsindən sonra bu qənaətə gəldi. Ulu öndər əslində bu qərarı ilə abidənin XV-XVI əsrlərdən qədimə gedib çıxmadığını deyənlərə mədəni, amma mənəvi cəhətdən çox möhkəm bir sillə vurdu.

Statistik hesablamaya bu abidənin leksik faktlarının 70 faizindən çoxunun hələ də işləndiyini təsdiq edir. Tofiq Hacıyev özü də etiraf edir ki, «bu fakt dünya dillərinin heç birində görünməyib» (Hacıyev:2012a, s.91). Elə müəllif də heç yerdə qeydə alınmayan bu möcüzəli faktın əlindən tutdu və bu onu milli dilin yaradılışına doğru istiqamətləndirdi. Tofiq Hacıyev «Dədə Qorqud kitabı»na məxsus lüğət tərkibinin deyil, məhz bütün dövrlər üçün dəyişilməz, sabit qalan lüğət fondunun əlindən tutdu. Elə bu fakt Tofiq Hacıyevə imkan verdi ki, milli dilin başlanğıcını da VII əsrdən — «Dədə Qorqud kitabı»ndan başlasın. Başladı və bununla da növbəti elmi yeniliyə imza atdı. O çox doğru olaraq qeyd etdi ki, dilin fonetik, leksik, qrammatik sisteminin görüldüyü yerdən milli dil başlanır. Beləliklə, Tofiq Hacıyevin «ilk»lərinin sırasına milli dilin yeni yaranma tarixi ilə bağlı bir «ilk» də qoşuldu. Tofiq müəllim bunu da qabarıq şəkildə vurğulayır ki, XIII əsrəqədərki mərhələ (yəni VII-XII əsrlər) milli dilin inkişaf mərhələsi, XIII –XVI əsrlər milli dilin formalaşması və müəyyənlişməsi mərhələsidir. Konkret olaraq, qeyd edir ki, Füzuli mərhələsi milli dilin tam mənada müəyyənlişməsi mərhələsidir. Çünki Tofiq Hacıyevin təbirincə desək, «Füzuli sənətində milli ədəbi dil qəti şəkildə elan olunur» (Hacıyev:2012a, s.104). Dildaxili proseslərə əsaslanaraq milli dilin yeni mərhələsinin başlanğıcını da təqdim etdi. Bu mərhələnin XVII əsrdən başladığını elan etməklə növbəti bir elmi yeniliyə imza atdı. Halbuki əvvəlki dövrləşdirməsində milli dilin yaranmasını bu tarixdən başlayırdı. Araşdırma nəticəsində müəyyənlişdirdi ki, bu tarixi mərhələdə milliləşmə adına çox güclü demokratikləşmə gedir. Çünki bu zaman kəsiyindən etibarən kultu qırılan, tənəzzülə uğramağa başlayan dövlət dili, yəni fars dili, eləcə də həmişə onuna qoşa qanad kimi addımlayan ərəb dili öz hakimlik missiyasını yavaş-yavaş Azərbaycan dilinə dövr edir. Əgər bu zaman kəsiyinə qədər əcnəbi dil ərəz vəznini, klassik şeir janrlarını, əcnəbi məşədən olan leksik vahidləri, izafət tərkiblərini öz arxasınca çəkib aparırdısa, deməli, bu, klassik dilinin aparıcılığını təmin edirdi. Dildaxili yeni proseslər, konkret olaraq diferensiasiya, sabitləşmə, demokratikləşmə proseslərinin yekunu olaraq, XVII-XVIII əsrlərdə aparıcılıq qazanan milli dil də ətrafına milli nə varsa, onu toplayır. Yəni milli dil milli heca vəznini, milli xalq şeiri janrlarını, milli sözləri, eləcə də türkləşmiş ərəb

və fars lüğəvi dil nümunələrini çəkib arxasınca aparır. Bu isə artıq folklor-danışq dilinin aparıcılığına təminat verir. Tofiq Hacıyev bu tarixi mərhələni həm də ilk dəfə olaraq xəlqiləşmənin yenidən təşkili mərhələsi kimi təqdim etdi. Beləliklə, illərin biri də artdı. Müəllifin bu təyinatını da obyektiv reallıq kimi qəbul edirik. Bəli, biz inkar etmirik, əksinə təsdiqləyirik ki, xəlqiləşmə XVII əsrəqədərki tarixi mərhələni təmsil edən bütün klassik söz ustadlarımızın da dilini əhatə edir. Bunu sübuta yetirəcək kifayət qədər faktik dil materialı var. Amma unutmayaq ki, bu, əruzda xəlqiləşmədir. Deməli, bir var əruzda, yəni klassik şeir janrlarında xəlqiləşmə, bir də var heca vəznində, yəni xalq şeiri janrlarında xəlqiləşmə. Bəli, hər ikisində var. Amma xəlqiləşmənin gücü eyni səviyyədə, eyni kəmiyyətdə deyil. Təbii ki, ikincisində xəlqiləşmə artıq kütlə yaradır. Tofiq Hacıyev «xəlqiləşmənin yenidən təşkili» deyəndə məhz bunu nəzərdə tutdu.

Aparıcı meylədən kənara çıxmalar qeydə alınsa da (Hacıyev:2012b, s.39-43), Tofiq Hacıyevin dövrləşdirməsində XIX - XX əsrin 30-cu illərinə qədərki yarımmərhələ üslubların yenidən təşkili, satira, mənzum hekayə, realist dram və nəsr epoxası kimi Azərbaycan ədəbi dilinin tarixinə yazıldı, dilin bütün qatları üzrə normalda sabitləşmə isə sonuncu yarımmərhələ olan XX əsrin 30-cu illərindən bu günəqədərki zaman kəsiyini əhatə etdi.

Bu da faktıdır ki, dilimizin keçdiyi bütün tarixi inkişaf yolu məhz bu dövrləşdirmə üzərində qurulur və bizlərə təqdim edilir. Onu da deyək ki, Tofiq Hacıyev dövrlər və mərhələlər arasına bir Çin səddi çəkmir. Çünki onlardan biri o birinin içində doğulur, ətə, qana gəlir və nəticədə daxili inkişaf səviyyəsinə görə ya dövrə, ya da mərhələyə çevrilir. Sistemə çevrilməsə də, əvvəlki sonrakının ilki hesab olunur. Bu o deməkdir ki, dövrlər və mərhələlər arasında ənənə və novatorluq vəhdəti durur. Amma Tofiq Hacıyev bu dövr və mərhələləri ekvivalentləşdirmir də. Aydınlaşdırıcı təhlillər əsasında onları diferensial və inteqral xüsusiyyətləri ilə bircə təqdim edir. Təqdim olunan başqa bir ilk də onun şah əsərində bəzi dil faktlarının yeni adları ilə tarixiləşməsidir. Bu klassik-kitab üslubu və folklor-danışq üslubunun müvafiq olaraq klassik-kitab dili və folklor danışq dili kimi təqdim edilməsi ilə bağlıdır. Göründüyü kimi, «üslub» sözü «dil» ləksemi ilə əvəzlənir. O özü də etiraf edir ki, burada üslub ləksik vahidinin işlənməsi səhvdir və o dil termini ilə

əvəzlənməlidir. Müəllif həmçinin onu da qeyd edir ki, bütün üslublar fəaliyyətdədir, amma bu üslubların hər biri ikili qolla, yəni klassik təzahür və xəlqi təzahür qolları ilə yaşamaqda və ədəbi-bədii dil nümunələri təqdim etməkdədir. Unutmayaq ki, Azərbaycan ədəbi dili tarixi əslində nitqin tarixidir. Bu nitqin sahibləri isə bizim klassik söz ustadlarımızdır. Məhz bu nitq sahibləri ilə Tofiq Hacıyev bir yola çıxır və bir çox illərə imza atır. Çünki hər ikisi bir-birinə dayaq olur. Klassik dil öz varlığını Tofiq Hacıyevə əmanət edir. Tofiq müəllim isə bu mirasın poetik dil məzərəsini açmaq qüdrətinə malik olan qələmini onlara əmanət edir. Beləcə, bu qoşa qanad dilimizin tarixi keçmişindən müasir dilimizin təqdimatına qədərki yolun iki səyahətçisinə çevrilir. Bu təqdimatda Tofiq Hacıyevin elmi yaradıcılıq istiqamətlərinin çoxşaxəliliyini görürük. Bu təhlillərdə biz gah fonetist, gah qrammatist, gah dalektoloq, gah da türkoloqla qarşılaşırıq. Həm də dilçi, ədəbiyyatçı, tarixçi, filosofla üz-üzə dayanırıq. Məhz bu iki qütblü dördləşmələr onu hər kəsdən fərqləndirərək özü edir, yəni onu elm aləminə məhz akademik T.Hacıyev kimi tanıdır. Onun illərindən biri də dil tarixi fənləri ilə əlaqəlidir. Çünki dil tarixi fənlərinin diferensiasiyasına ilk reallıq gətirən məhz akademik T.Hacıyev olmuşdur. Tofiq Hacıyevə görə, tədqiqat obyektinin eyniyyətini əsas götürərək, «Azərbaycan ədəbi dili tarixi» və «Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası» fənlərinin eyniləşdimək absurdudur. Çox doğru olaraq qeyd edir ki, bunların hər ikisinin tədqiqat obyektini yazılı abidələr olsa da, onların bu yazılı abidələrə yanaşma məqsədi müxtəlifdir. Elə bu müxtəliflik də onlara ayırıcılıq verir və müxtəlif adlar altında təqdim edir. Təbii ki, akademik Hacıyevin elmə gətirdiyi illər yalnız təqdim etdiklərimizlə sərhədlənmir. Bunlar kifayət qədərdir. Amma bir məqalə həcmində anladığımız da akademik Tofiq Hacıyev yeniliklərinin elmə qatqısının dəyərini sübut etmək üçün kifayət edir. Bu da danılmaz faktıdır ki, akademik Tofiq Hacıyevin tədqiqata cəlb etdiyi məsələlərin hamısı türkoloji aləmdə mübahisə doğuran çətin və mürəkkəb məsələlərdir. Buna baxmayaraq, o çəkinmədən, qorxmadan bütün yaradıcılıq istiqamətlərini öz həllini gözləyən bu çətinliklərə doğru yönəldir və elmi ustalığı sayəsində bu «teoremlər»in isbatını tapır. Füzuli yazır: «Hər çətin iş asan olur, amma çətin asan olur». Akademik Tofiq Hacıyev də məhz zəhməti sayəsində bu çətin işləri asan elədi,

amma çətin asan elədi. Bu yerdə yenə də dahi Füzulinin bir hikmətli deyimi yada düşür:

*Ver sözə ehya ki, tutuduqca səni xabi-əcəl
Edə hər saat səni ol uyqudan bidar söz*

(Füzuli:1958, s.167)

Akademik Tofiq Hacıyev bütün elmi fəaliyyəti boyu ağzından çıxan hər sözə elə bir ehyaya verib ki, qalaq-qalaq kitablara ünvanlanan o sözlər bu dünya var olduqca onu yaşadacaq. Məhəmməd Peyğəmbərin türk dili haqqındakı bir hədisində yazılır: «Türk dilini öyrənin, çünki onlar üçün uzun sürəcək hökmranlıq vardır» (MK:2006, s.55). Biz də belə hesab edirik ki,

bu ölməz alimin imza qoyduğu illərin daha böyük əhatədə sıralanmasını görmək üçün onun irsini öyrənmək və bu irsdən bəhrələnmək lazımdır. Çünki bu irsin daşıyıcıları olan və kəmiyyəti ilə cild-cild kitablara sığmayan elmi məqalələrin, elmi səviyyəsi ilə dünya durduqca yaşayan və türk dilini əbədiyyətə qovuşduran bu əsərlərin uzun sürəcək hakimiyyəti vardır. Çünki bu əsərləri oxuyan hər kəs bir daha biləcək ki, boyca çox balaca olsa da, dilimizin güvənci olan akademik Tofiq Hacıyev əslində dünyanın ən böyük adamıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Бартольд В. В. (1963). Сочинения. II т. I ч. Москва
2. Çobanzadə B. (2007). Seçilmiş əsərləri. V cildə. II c. Bakı: Şərq-Qərb, 368 s.
3. Древнетюркский словарь. (1969). Ленинград: Наука, 676 с.
4. Füzuli M. (1958). Əsərləri. V cildə. I c. Bakı: Azərbaycan SSR EA nəşri, 465 s.
5. Hacıyev T. (2012). Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi I h. Bakı: Eim, 476 s.
6. Hacıyev T. (2012). Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi II h. Bakı: Eim, 392 s.
7. Kaşğari Mahmud. (2006). Divanü lüğat- it-türk. IV cildə. I c. Bakı: Ozan, 512 s.

Gizilgül ABDULLAYEVA

ACADEMICIAN TOFIG HAJIYEV'S INNOVATION IN THE HISTORY OF THE "AZERBAIJANI LITERARY LANGUAGE"

SUMMARY

Academician Tofiq Hacıyev, when speaking about the legacy of Mahmud Kashgari, the mother of our ethnic monument Kitabi Dada Gorgud, the product of Turkic ethnic thinking, the language, culture, ethnography, exotic language landscape, customs and traditions, rich wise sayings, refers to the most accurate sources. Regardless of the academician's research direction, in all these works, national affiliation came to the fore, and this revealed the national identity of the Turkish scientist. The article focuses on the scientific activity of academician Tofiq Ismayil oğlu Hacıyev and discusses the scientific innovations associated with his name. Many linguistic issues, which are still controversial in the world of Turkology, especially the period of writing and its beginning date, the emergence of the national language, as well as the beginning of a new phase of the national language, etc. is the main line of the article. Against the background of these issues, the first ones signed by the scientist are presented in a comparative sequence. The first ones are presented on the basis of his two-part work "History of the Azerbaijani literary language", published in 2012.

Keywords: Turkology, Azerbaijani language, periodization, structural form, functional content, nation, differentiation.

Гызылгюль АБДУЛЛАЕВА

НОВАТОРСТВО АКАДЕМИКА ТОФИКА ГАДЖИЕВА В "ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА"

РЕЗЮМЕ

Академик Тофик Гаджиев, унаследовавший "материнский" памятник эпопеи "Китаби-Деле Горгуд", произведение тюркского этнического мышления, тюркского языка, культуры, этнографии, экзотического языка, обычаев и традиций, богатых мудрых изречений, является наследием Махмуда Гашгари, основывается на точных фактах. В какой бы области ни проводились исследования академика, во всех них на первый план выходила национальная культура, и это раскрыло национальную идентичность турецкого учёного. В статье рассматривается научная деятельность академика Тофика Исмаил огула Гаджиева и рассматриваются научные новшества, связанные с его именем. Многие лингвистические вопросы, которые до сих пор остаются дискуссионными в мире тюркологии, особенно период письма и дата его начала, происхождение национального языка, а также начало нового этапа национального языка, составляют основную линию статьи. На фоне этих вопросов первые работы, подписанные учёным, представлены в сравнительной манере. Первые работы в основном основаны на его двухчастном труде "История азербайджанского литературного языка", опубликованном в 2012 году.

Ключевые слова: тюркология, азербайджанский язык, периодизация, структурная форма, функциональное содержание, нация, дифференциация.